

Klasztory na terenie Departamentu Kamery Kaliskiej Prus Południowych w zestawieniach Karla F. Oswalda z lat 1798 i 1805

Prusy Południowe (*Südpreußen*) zostały utworzone z ziem zagarniętych przez Hohenzollernów na mocy II rozbioru Polski (1793). Była to druga, po Prusach Zachodnich, prowincja powstała kosztem wschodniego sąsiada, która obejmowała „województwa poznańskie, gnieźnieńskie, kaliskie, sieradzkie, miasto i klasztor Częstochowa, ziemię wieluńską, województwo łęczyckie, powiat kujawski, ziemię dobrzyńską, województwa rawskie i płockie”¹. Po III rozbiorze (1795), oznaczającym kres I Rzeczypospolitej, Prusy Południowe zostały powiększone o część Mazowsza z Warszawą. W tak ukształtowanej prowincji przeważała ludność wyznania rzymskokatolickiego. Luteranie, skupieni w 70 wspólnotach, zamieszkiwali głównie jej zachodnią część. Nieliczni wierni Kościoła ewangelicko-reformowanego tworzyli 11 gmin. Prawo do swobody praktyk religijnych gwarantował patent z 25 marca 1793 r.². Zajęte ziemie

TADEUSZ GRABARCZYK – dr hab. nauk humanistycznych w zakresie historii, prof. nadzwyczajny i wykładowca w Uniwersytecie Łódzkim, członek Polskiego Towarzystwa Historycznego Oddział w Łodzi i Wieluńskiego Towarzystwa Naukowego.

ZDZISŁAW WŁODARCZYK – dr nauk humanistycznych w zakresie historii, prezes Wieluńskiego Towarzystwa Naukowego.

¹ *Patent Obwieszczający względem rozporządzeń Justycji Duchownej i Świeckiej w Prowincjach posiadanych dotąd od Korony Polskiej a teraz przez Najjaśniejszego Króla Imć Pruskiego w posesję zabranych województw...*, Berlin 16 kwietnia 1793.

² *Das Jahr 1793. Das Jahr 1793. Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte der Organisation Südpreussens*, hg. R. Prümers, Poznań 1895, 641: „Wir sind fest entschlossen und versichern hiermit feierlich, vorgedachte Stände und Einwohner samt und sonders

wchodziły w skład archidiecezji gnieźnieńskiej, biskupstw: poznańskiego, kujawskiego, wrocławskiego i krakowskiego (w przypadku dwóch ostatnich były to obszary niewielkie)³. Całość obejmowała 959 mil² (prawie 54 000 km²) i dzieliła się na trzy departamenty kamer: poznański, warszawski i kaliski (do 1798 piotrkowski). Interesujący nas departament kaliski obejmował obszar 332 mil², który zamieszkiwało 379 650 osób, w tym 61 151 w miastach⁴.

Po przeniesieniu siedziby kamery z Piotrkowa do Kalisza, jesienią 1798 r. sekretarz⁵ w tejsze Karl Ferdynand Oswald dokonał opisu departamentu kamery kaliskiej – *Historisch-statistisches Taschenbuch des Kalischen Krieges und Domainen Kammer Departements entworfen zu Ende des 1798 Jahres*⁶.

Oswald urodził się w 1769 r. w Dobroszycach/Juliusburg (obecnie pow. oleśnicki) jako syn tamtejszego burmistrza Gottlieba. Pierwsze nauki pobierał w domu, następnie w seminarium książeńskim w Oleśnicy. Studiował prawo w Halle (Saale), ostatecznie na Śląsk powrócił jako kandydat teologii (1791). Początkowo pracował jako sekretarz hr. Reichenbach na zamku w Goszczu/Goschütz (obecnie pow. oleśnicki). Do Piotrkowa przybył w latach 1795-1797, najpewniej jednak w 1796 r., nie

bei ihren Besitzungen und Rechten im Geist und weltlichen, besonders die Römisch-Catholischen Glaubensgenossen bei dem freien Gebrauch ihrer Religion zu lassen, zu schützen und zu handhaben und überhaupt das ganze Land dergestalt zu regieren". 15 XII 1795 r. wydano przepisy regulujące status Prus Południowych. Specyfika nowej prowincji, w tym znaczący udział podmiotów kościelnych wśród wielkiej własności ziemskiej, sprawiła, że to właśnie kamerom, a nie rejencjom, powierzono sprawy Kościoła katolickiego. Zob. J. WĄSICKI, *Ziemia polskie pod zaborem pruskim. Prusy Południowe 1793-1806*, Wrocław 1957, 118-120, 198-201.

³ B. KUMOR, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej 1772-1918*, Kraków 1980, 175-184.

⁴ J. KOSIM, *Okupacja pruska i konspiracje rewolucyjne w Warszawie 1796-1806*, Wrocław 1976, 41.

⁵ TAJNE PRUSKIE ARCHIWUM PAŃSTWOWE BERLIN-DAHLEM (TPAP), II HA, Generalne Dyrektorium Prus Południowych III, sygn. 117, Acta betr. die Verpflichtung und Anstellung des Personalis bei der Petrikaschen Kammer, brak paginacji.

⁶ TPAP, II HA, Generalne Dyrektorium Prus Południowych III, sygn. 181, 47-48. W czasie panowania pruskiego na niespotykaną dotąd skalę dokonywano wszelakiego rodzaju spisów, są więc prace Oswalda fragmentem pruskiej polityki statystycznej, jak i zainteresowań zatrudnionych na tych terenach urzędników. Wszystko to miało na celu lepsze poznanie ziem tworzących nową prowincję. Szerzej zob. A. WARSCHAUER, *Die deutsche Geschichtsschreibung in der Provinz Posen*, Poznań 1910 (Sonderabdruck); J. WĄSICKI, *Opis departamentu kamery warszawskiej z 1802-1803 r.*, „Przegląd Historyczny” 49 (1958) 2, 329-359.

znajdujemy go bowiem na liście pracowników sekretariatu kamery z lat 1794/95, występuje natomiast w roku 1797 jako ostatni wymieniony, z uposażeniem 300 rtl rocznie, co po części może tłumaczyć, dlaczego to właśnie jemu powierzono opracowanie zestawienia wymagającego mnóstwa pracy. Należy przypuszczać, że młody urzędnik związał swoje losy z nową prowincją za sprawą krewnego – płk. Friedricha Gottlieba von Oswalda (1743-1823), dowódcy stacjonującego w Piotrkowie batalionu fizylierów⁷. Protekcji wysoko postawionego oficera zawdzięczał fakt, że dość sprawnie ominął najniższe szczeble urzędniczej kariery (bezpłatna aplikacja), by z czasem, po zdaniu egzaminu, objąć stanowisko radcy kamery w Poznaniu (1806). Pozostawał w służbie Hohenzollernów w czasie zmagania z Francją, przeciwko której walczył do upadku Napoleona. Zmarł po roku 1823⁸.

Zestawienie z roku 1798 to dzieło rękopiśmienne, w języku niemieckim, zawierające szczegółowe dane o miastach (władze, zabudowa, mieszkańcy), poszczególnych powiatach, urzędach administracji i wymiaru sprawiedliwości (wraz z obsadą personalną) na terenie podległym kamerze w Kaliszu. Zawiera również informacje o strukturze Kościoła katolickiego, w tym interesujące nas dane o lokalizacji instytutów życia konsekrowanego, wraz z nazwiskami aktualnych przełożonych (*Katholische Kloster Geistlichkeit des Kalischen Kammer Departements*).

Podobne opracowanie, również autorstwa Oswalda, powstało w roku 1805 – *Historisch-statistisches Tableau von den königlich südpreussischen Kalischer Kammer Departement entworfen von Oswald im Januar 1805*⁹. Również i w nim zawarto informacje o rozmieszczeniu poszczególnych konwentów i ich przełożonych (*Kloster Geistlichkeit*). W roku 1805 nie umieszczono danych dotyczących obediencji poszczególnych zgromadzeń mających swe konwenty na terenie kaliskiego. Znakiem czasu – wynik działań kasacyjnych władz pruskich – są informacje o likwidacji niektórych z nich.

O ile nam wiadomo, zestawienie Oswalda (1798) sporządzone zostało w dwóch egzemplarzach – również drugi z nich przechowywany jest w Berlinie-Dahlem¹⁰. W naszym opracowaniu posłużyliśmy się eg-

⁷ O batalionie Oswalda zob. Z. WŁODARCZYK, *Pruska obecność wojskowa w Piotrkowie Trybunalskim (1793-1806)*, „Rocznik Łódzki” 59 (2012), 155-170.

⁸ R. STRAUBEL, *Biographisches Handbuch der preussischen Verwaltung- und Justiz Beamten 1740-1806/15*, Teil 2 (M-Z), München 2009, 710.

⁹ ARCHIWUM GŁÓWNE AKT DAWNYCH W WARSZAWIE (AGAD), Generalne Dyrektorium Prus Południowych (GDSP) III, sygn. 173, 293-296.

¹⁰ TPAP, II HA, Generalne Dyrektorium Prus Południowych III, sygn. 182.

zemplarzem oznaczonym sygnaturą 181. Obydwie „książeczki” różnią się nieznacznie, jednak co istotne – dyferencje występują również w części poświęconej klasztorom. W egzemplarzu stanowiącym podstawę artykułu, w miejscu poświęconym przełożonej konwentu bernardynek w Warcie napisano: *unbekandt* (s. 48), natomiast w drugim zestawieniu (sygn. 182) wprowadzono nazwisko: *v. Gurecka* (s. 49). W tymże, przy nazwisku przełożonej kaliskich klarysek (*v. Radzicka*), wprowadzono skrót *Aebt.* (przełożona), który nie występuje we wzorcu.

Obie prace różnią się nieznacznie układem wewnętrznym. Przykładowo, w starszej (1798) prezentacji miast dokonano posilkując się podziałem na inspekcje podatkowe (kaliska, piotrkowska, sieradzka), z kolei w tej z roku 1805 zastosowano układ alfabetyczny. To samo dotyczy przedstawienia danych demograficznych: instrukcja władz dotycząca gromadzenia materiałów statystycznych (1804) nakazywała zmianę układu tabel¹¹. Pewne trudności w dostępie do opracowań Oswalda stwarza fakt, że pierwsze z nich (1798) przechowywane jest w Tajnym Pruskim Archiwum Państwowym w Berlinie-Dahlem, natomiast drugie (1805) znajduje się w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, gdzie powróciło w roku 1961, zwrócone przez ówczesny rząd NRD, wraz z częścią spuścizny aktowej Generalnego Dyrektorium Prus Południowych¹².

Nie odbiegają natomiast oba woluminy od siebie wyglądem zewnętrznym, są to niewielkiego formatu, rękopiśmienne tomiki, w twardej niebieskiej oprawie. Zestawienie starsze zawiera 125 zapisanych stron, zaś te z roku 1805 – 307. Sposób prezentacji danych starano się zrationalizować poprzez system przemyślnych wycięć, praktykowany zresztą nie tylko przez ówczesną administrację pruską. Należy zdać sobie sprawę, że opracowania to dzieło Oswalda w wersji finalnej, powstałe w oparciu o prace spisowe przeprowadzone na terenie całego departamentu. Kamera zwracała się do podległych sobie jednostek o nadsyłanie materiałów statystycznych. O rozmiarach całego zamierzenia można się przekonać, analizując działalność władz miejskich w Radomsku, zaangażowanych w zbieranie materiałów statystycznych¹³. Dotychczas in-

¹¹ S. SZYMKIEWICZ, *Warszawa na przełomie XVIII i XIX w. w świetle pomiarów i spisów*, Warszawa 1959, 42-44.

¹² H. ALTMAN, *Protokół o wzajemnym przekazaniu materiałów archiwalnych pomiędzy Polską Rzeczpospolitą Ludową i Niemiecką Republiką Demokratyczną*, „Archeion” 35 (1961), 160-161.

¹³ ARCHIWUM PAŃSTWOWE W PIOTRKOWIE TRYBUNALSKIM, Akta miasta Radomska, sygn. 69, Acta Specialia die Tabellen von der Schaff- Zucht und Vollstand auch Woll-

formacje zebrane przez Oswalda nie były zbyt często wykorzystywane przez historyków¹⁴, a szkoda, gdyż stanowią cenne uzupełnienie danych prezentowanych przez Augusta C. Holschego¹⁵ oraz – choć dotyczy to tylko miast – zbioru przygotowanego do druku przez Jana Wąsickiego¹⁶.

TABELA NR 1

KLASZTORY NA TERENIE DEPARTAMENTU KAMERY KALISKIEJ (1798)

waren betr. 1796-1803.

¹⁴ Z pracy Oswalda korzystali m.in.: D. REISER, *Lebensraum der Deutschen im Kalischer Land*, Leipzig 1941; J. WĄSICKI, *Materiały do położenia gospodarczego wybranych miast departamentu kaliskiego z lat 1793-1811*, „Rocznik Kaliski” 9 (1976), 229-245; Z. WŁODARCZYK, *Piotrków na przełomie XVIII i XIX w. w świetle zestawień Oswalda*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 6 (2004), 329-339.

¹⁵ A.C. HOLSCHKE, *Geographie und Statistik von West- Süd- und Neu- Ostpreußen. Nebst einer kurzen Geschichte des Königreichs Polen zu dessen Zertheilung*, Bd. 2, Berlin 1804.

¹⁶ J. WĄSICKI, *Opisy miast polskich z lat 1793-1794*, t. 1-2, Poznań 1962.

Namen des Ordens	Namen des Ortes wo es liegt	In welchen Kreiben	In welchen Diöces	In welchem Archidecanat	In welchem Decanat	Namen der Priors, u.s.w. Guardians,	Namen der Aebtinnen	Namen der Provinzials	Wohnort derselben	Namen des Generals	Wohnort derselben
Augustiner	Krzepice	Czenstochow	Gnesen	Wielun	Krzepice	Prälat v. Jan-kowski	-				
	Klobucko	Czenstochow	Unbekandt	unbekandt	Lelow	„ v. Wybranski	-				
	Mstow	Czenstochow	Gnesen	Uniejow	Radomsk	Abt v. Soszyński	-				
	Wielun	Wielun	Gnesen	Wielun	Ruda	Prior v. Ostrowski	-				
	Kalisch	Kalisch	Gnesen	Kalisch	Kalisch	Probst v. Kurzawski	-				
	Wagezow	Warta	Gnesen	Uniejow	Warta	Probst v. Skowronski	-k-				
	Sieradz	Sieradz	Gnesen	Uniejow	Warta	„ v. Miaszkowski	-				
	Czenstochow	Czenstochow	Unbekandt	unbekandt	Lelow	Prior v. Pronoski	-	Schultz	Clarenberg	v. Jaschynski	Wieruszow
Pauliner	Clarenberg	Czenstochow	desgl.	desgl.	Lelow	„ v. Zernicki	-	desgl.	desgl.	desgl.	desgl.
	St. Barbara	Czenstochow	desgl.	desgl.	Lelow	„ v. Meress	-	desgl.	desgl.	desgl.	desgl.

haben keinen General und Provinzial, sondern stehen unter dem Diözesen Bischof

Nahmen des Ordens	Nahmen des Orts wo es liegt	In welchen Kreiben	In welchen Diöces	In welchem Archidecanat	In welchem Decanat	Nahmen der Prioren, der Guardians, u.s.w.	Nahmen der Aebtinnen	Nahmen der Provinzials	Wohnt derselben	Nahmen des Generals	Wohnt derselben
Pauliner	Wieruszow	Ostrzeszow	Gnesen	Wielun	Wieruszow	„ v. Mastowski	-	desgl.	desgl.	desgl.	desgl.
	Wielun	Wielun	Gnesen	Wielun	Ruda	„ v. Luboinski	-	desgl.	desgl.	desgl.	desgl.
	Konopnice	Wielun	Gnesen	Wielun	Ruda	„ v. Krzekowicz	-	desgl.	desgl.	desgl.	desgl.
Cistercienser	Wielogomin	Radomsk	Gnesen	Uniejow	Radomsk	„ v. Szidowski	-	desgl.	desgl.	desgl.	desgl.
	Lond	Konin	Gnesen	Gnesen	Slupce	Abt v. Raczyński	-	v. Wiersbynski	Blesen	Clairvaux	Paris
	Ollabock	Adelnau	Gnesen	Kalisch	Kalisch	-	v. Wielowieyska	desgl.	desgl.	desgl.	desgl.
Piaren	Peterkau	Peterkau	Gnesen	Lenczicz	Tuszyn	Rektor v. Zdzenski	-	v. Lubowski	Warschau	Beccaria	Florenz
	Wielun	Wielun	Gnesen	Wielun	Ruda	„ v. Kurowski	-	desgl.	desgl.	desgl.	desgl.
Dominicaner	Peterkau	Peterkau	Gnesen	Lenczicz	Tuszyn	Prior v. Mrowzynski	-	v. Kunkiewicz	Warschau	de Quinones	Florenz
	Sieradz	Sieradz	Gnesen	Uniejow	Warta	„ Heimigk	-	desgl.	desgl.	desgl.	desgl.
	Gidle	Radomsk	Gnesen	Uniejow	Radomsk	„ v. Baranowski	-	desgl.	desgl.	desgl.	desgl.

Nahmen des Ordens	Nahmen des Orts wo es liegt	In welchem Kreiben	In welchem Diöces	In welchem Archidecanat	In welchem Decanat	Nahmen der Guardian, u.s.w.	Nahmen der Aebtinnen	Nahmen der Provinzials	Wohnort derselben	Nahmen des Generals	Wohnort derselben
Dominicaner	Peterkau	Peterkau	Gnesen	Lenczicz	Tuszyn	-	v. Straszowna	desgl.	desgl.	desgl.	desgl.
Premonstratenser	Wittow Boleslawiec	Peterkau Ostrzeszow	Gnesen Gnesen	Lenczicz Wielun	Tuszyn Wieruszow	Abt. v. Suchecki -	- v. Brownska	v. Suchecki desgl.	Wittow desgl.	Le Qui desgl.	Paris desgl.
Karthouser	Gidle	Radomsk	Gnesen	Uniejow	Radomsk	Prior Zimmer	-	Hoffmann	Altheim	Albergati Geofroi	Bologna
Clarissiner	Kalisch	Kalisch	Gnesen	Kalisch	Kalisch	-	v. Radzicka	v. Malinski	Kalisch	Bartholi	Rom
Franziskaner	Grabow	Ostrzeszow	Breslau	Breslau	Olszowa	v. Kowalski	-	v. Malinski	Kalisch	Bartholi	Rom
	Radomsk	Radomsk	Gnesen	Uniejow	Radomsk	v. Chrzanoski	-	desgl.	desgl.	desgl.	desgl.
	Wielka Wies	Peterkau	Gnesen	Lenczicz	Tuszyn	v. Kempinski	-	desgl.	desgl.	desgl.	desgl.
Bernhardiner	Belgатов	Peterkau	Gnesen	Lenczicz	Tuszyn	Unbekandt	-	desgl.	desgl.	desgl.	desgl.
	Kalisch	Kalisch	Gnesen	Kalisch	Kalisch	v. Choynecki	-	desgl.	desgl.	desgl.	desgl.
	Peterkau	Peterkau	Gnesen	Lenczicz	Tuszyn	v. Blaskiewicz	-	v. Jablonski	unbekandt	Campanini	Rom
	Kolo	Konin	Gnesen	Gnesen	Konin	v. Jankowski	-	desgl.	desgl.	desgl.	desgl.

Nahmen des Ordens	Nahmen des Orts wo es liegt	In welchen Kreiben	In welchen Diöces	In welchem Archidecanat	In welchem Decanat	Nahmen der Prioren, u.s.w. Guardians,	Nahmen der Aebtinnen	Nahmen der Provinzials	Wohnort derselben	Nahmen des Generals	Wohnort derselben
Bernhardiner	Kalisch	Kalisch	Gnesen	Kalisch	Kalisch	v. Modlibowski	-	desgl.	desgl.	desgl.	desgl.
	Widawa	Sieradz	Gnesen	Uniejow	Szadek	v. Borkowski	-	desgl.	desgl.	desgl.	desgl.
	Ostrzeszow	Ostrzeszow	Breslau	Ostrzeszow	Ostrzeszow	v. Kluszewski	-	desgl.	desgl.	desgl.	desgl.
	St. Anna	Radomsk	Gnesen	Uniejow	Radomsk	v. Rodzkowski	-	desgl.	desgl.	desgl.	desgl.
	Warta	Warta	Gnesen	Uniejow	Warta	v. Golembowski	-	desgl.	desgl.	desgl.	desgl.
	Zloczewo	Sieradz	Gnesen	Uniejow	Warta	v. Sztemborowski	-	desgl.	desgl.	desgl.	desgl.
	Warta	Warta	Gnesen	Uniejow	Warta	-	Unbekandt (v. Gurecka)	desgl.	desgl.	desgl.	desgl.
	Kalisch	Kalisch	Gnesen	Kalisch	Kalisch	-	v. Mikolajewska	desgl.	desgl.	desgl.	desgl.
	Wielun	Wielun	Gnesen	Wielun	Ruda	-	v. Wiewirowska	desgl.	desgl.	desgl.	desgl.

Nahmen des Ordens	Nahmen des Orts wo es liegt	In welchen Kreiben	In welchen Diöces	In welchem Archidecanat	In welchem Decanat	Nahmen der Priors, u.s.w. Guardians,	Nahmen der Aebtinnen	Nahmen der Provinzials	Wohnort derselben	Nahmen des Generals	Wohnort derselben
Reformanten	Wielun	Wielun	Gnesen	Wielun	Ruda	v. Cerekwicki	-	v. Trecki	Posen	Campanini	Rom
	Chocz	Kalisch	Gnesen	Kalisch	Stawiszyn	v. Jewasecki	-	desgl.	desgl.	desgl.	desgl.
	Kalisch	Kalisch	Gnesen	Kalisch	Kalisch	Wagner	-	desgl.	desgl.	desgl.	desgl.
	Konin	Konin	Gnesen	Gnesen	Konin	v. Zioldkiewicz	-	desgl.	desgl.	desgl.	desgl.
	Lutomisz	Szadek	Gnesen	Uniejow	Lutomisz	v. Polbielski	-	desgl.	desgl.	desgl.	desgl.

Źródło: TPAP, II HA, Generalne Dyrektorium Prus Południowych III, sygn. 181.

TABELA NR 2

KLASZTORY MĘSKIE NA TERENIE DEPARTAMENTU KAMERY KALISKIEJ
(1805)

Nahmen des Ordens Mönchs Klöster	Nahmen des Orts wo es liegt	In Welcem Kreise	Nahmen der Prio- ren und Anzahl der Geistlichen
Augustiner	Krzepice	Czenstochower	Jankowski 5
	Kłobucko	Czenstochower	Wybranowski 6
	Mstów	Czenstochower	Mirewski 5
	Wielun	Wieluner	Starzynski 8
	Kalisch	Kalischer	Starowicz 7
	Wąglczow	Wartaer	Markowski 5
	Sieradz	Sieradzer	–
Paulinem	Częstochow	Czenstochower	Szuffranowicz 5
	Clarenberg	Czenstochower	Wyrzykowski 37
	St. Barbara	Czenstochower	Nowakowski 6
	Wieruszew	Ostrzeszewer	Maslowski 6
	Wielun	Wieluner	Luboinski 7
	Konopnice	Wieluner	Chylicki 3
	Wielgomnin	Radomsker	Rubiszewski 5
Ziaren	Peterkau	Peterkauer	Lindner 10
	Wielun	Wieluner	Psarski 11
Cistercienser	Lond	Koninem	v. Raczynski –
Dominicaner	Gidle	Radomsker	Heinig 11
	Peterkau	Peterkauer	Jachimowski 8
	Sieradz	Sieradzer	Lidowski 17
Premonstra- tensem	Wittow	Peterkauer	Kaminski 8
Karthauser	Gidle	Radomsker	Zimmer 10
Franziscaner	Grabow	Ostrzeszewer	Kowalski 7
	Radomsk	Radomsker	Malinski 7
	Wielka Wies	Peterkauer	Podolski 8
	Bełchatów	Peterkauer	Nagorski 6

Bernhardiner	Peterkau	Peterkauer	Blaszkiewicz 25
	Kolo	Koninem	Jankowski 24
	Kalisch	Kalischer	Modlibowski 28
	Widawa	Sieradzer	Dobrowolski 13
	Złoczów	Sieradzer	Kosciewski 7
	Ostrzeszow	Ostrzeszower	Krzekolowski 15
	St. Anna	Radomsker	Gaertner 14
	Warta	Wartaer	Golembowski 21
Reformaten	Wielun	Wieluner	Czerkiewicz 17
	Chocz	Kalischer	Wachalowicz 12
	Kalisch	Kalischer	Niwinski 13
	Konin	Koninem	Wagner 15
	Lutomirsz	Szadeker	Sumolski 12

ŹRÓDŁO: AGAD, GDSP III, sygn. 173, 293-296.

TABELA NR 3

KLASZTORY ŻEŃSKIE NA TERENIE DEPARTAMENTU KAMERY KALISKIEJ (1805)

Nonnen Kloster	Nahmen des Orts wo es liegt	In welchem Kreise	Anzahl der Nonnen
Cistercienser	Ollobok	Kalisch, Adenauer	Wielowieyska 19
Dominicaner	Peterkau	Peterkauer	Chrzanowska 9
Franziscaner	Kalisch	Kalischer	Zakrzewska 6
Bernhardiner	Wielun	Wieluner	Domaniewska 14
	Warta	Wartaer	Kowalska 10

ŹRÓDŁO: AGAD, GDSP III, sygn. 173, 296.

Poniżej zestawienia Oswalda (1805) zawarto również informacje o klasztorach skasowanych przez władze pruskie: franciszkanów w Kaliszu (zostało 3 zakonników mających odprawiać msze święte wieczyste); bernardynek w Kaliszu – zakonnice przeniesiono do Warty¹⁷; nor-

¹⁷ M. BORKOWSKA, *Zakony żeńskie w Polsce epoki nowożytnej*, Lublin 2010, 307.

bertanek w Bolesławcu – siostry wywieziono do klasztoru w Prusach Zachodnich, jak należy przypuszczać było to Strzelno¹⁸. W zestawieniu z roku 1798 podano kaliskie klaryski (*Clarissiner*), w 1805 – jako franciszkanki. W tymże roku władze pruskie dokonały kasaty ich klasztoru, przebywające w nim siostry wywieziono do Śremu i Gniezna¹⁹.

Kasat na terenie departamentu dokonano głównie w Kaliszu – mieście, w którym szczególnie dotkliwe były braki lokali na potrzeby administracji i wymiaru sprawiedliwości. Rejencja poznańska informowała władze w Berlinie o warunkach panujących w tamtejszym areszcie, gdzie więźniów trzymano w piwnicy spalonego ratusza. Po utworzeniu rejencji w Kaliszu również informowano o opłakanym stanie więzień, braku domów poprawy/pracy oraz narastającej liczbie ucieczek penitencjariuszy. Skarżono się również na warunki, w jakich przeprowadzane były czynności dochodzeniowe czy też rozprawy (Piotrków). W Kaliszu fizyk powiatowy zwracał uwagę na zagrożenie chorobami zakaźnymi, nie tylko wśród osadzonych czy aresztantów, więzienie stanowiło w tym względzie także zagrożenie dla mieszkańców miasta i okolicznych wsi. Dla celów penitencjarnych wykorzystywano pomieszczenia bożogrobców w Sieradzu²⁰, franciszkanów konwentualnych w Kaliszu oraz klarysek i kanoników regularnych laterańskich w Kaliszu²¹.

Plany pruskie szły znacznie dalej. Za przykład mogą służyć zabiegi władz mające na celu likwidację klasztoru reformatów w Wieluniu. Z propozycją jego zamiany na dom wychowawczy (*Zucht und Corrections Haus*) wystąpiła kamera kaliska 29 listopada 1802 r. Placówka, po zmianie sposobu użytkowania, miała pomieścić 54 pensjonariuszy oraz mieszkania dla trzech opiekunów, inspektora i szefa warsztatów²².

Konwent zniesiono w roku 1804.

¹⁸ Pozostałe trafiły do Strzelna w roku 1811. Fundusze uzyskane ze sprzedaży nieruchomości w Bolesławcu przeznaczono na wsparcie borykającego się z kłopotami finansowymi konwentu w Strzelnie. Zob. M. BORKOWSKA, *Zakony żeńskie w Polsce*, 355; E.M. ZIÓLEK, *Między tronem i ołtarzem. Kościół i państwo w Księstwie Warszawskim*, Lublin 2012, 473.

¹⁹ M. BORKOWSKA, *Zakony żeńskie w Polsce*, 344.

²⁰ W zestawieniu z roku 1772 w kolumnie „charakter domu” znajdujemy informację: „Szpital św. Ducha” – jego obsadę stanowił 1 zakonnik. Zob. *Zakony męskie w Polsce w 1772 roku*, red. L. Bienkowski – J. Kłoczowski – Z. Sułowski, Lublin 1972, tab. 13.

²¹ CH. BRICH, *Criminalrecht und Criminaljustiz in Süd- und Neuostpreussen 1793-1806/07*, Herbolzheim 2006, 353-366; P.P. GACH, *Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska 1773-1914*, Lublin 1984, 42.

²² AGAD, GDSP VI, sygn. 3645, Acta betr. die Einrichtung des Reformaten Mönchs Kloster zu Wielun zu einem Zuchthaus, brak paginacji.

Tradycyjna w Prusach tolerancja religijna miała czysto pragmatyczne podłoże. Populacjonizm w kraju słabo zaludnionym nakazywał przygarniać wszystkich, gdzie indziej prześladowanych, zwłaszcza że powiększali potencjał demograficzny i gospodarczy kraju. Członkowie zgromadzeń zakonnych siłą rzeczy nie przyczyniali się do postępów demograficznych²³. Podporządkowani całkowicie państwu duchowni mieli wspierać administrację kraju w wypełnianiu postawionych przed nią zadań. Wszystko to dotyczyło również wspólnot zakonnych. Te zaś, choćby ze względu na liczbę i jakość posiadanych budowli, stanowiły przedmiot szczególnego zainteresowania. W działaniach tych dużą rolę odgrywała niechęć pruskich elit do wszelkich form monastycyzmu, a także Kościoła katolickiego w ogóle. Krótki okres panowania (1793-1806) nie pozwolił na realizację wielu projektów kasacyjnych w nowej prowincji. Wypróbowane wcześniej na Pomorzu i Warmii środki mające na celu ograniczenie liczby klasztorów i zakonników znalazły zastosowanie na obszarze „nowej akwizycji”. Szczególne zainteresowanie władz, ze względu na solidny charakter, budziły właśnie budynki klasztorne. Trudno się spodziewać, by zamierzony skutek przyniosły protesty zakonników z likwidowanych domów. Nie pomogło posiłkowanie się Powszechnym Prawem Krajowym – epokową kodyfikacją wprowadzoną w Prusach 1 czerwca 1794 r. Działania takie odbywały się według jednolitych zasad, każdorazowo informowano o nich władze diecezjalne, podając równocześnie motywy, którymi kierowano się planując likwidację określonego konwentu. W krótkim okresie panowania pruskiego likwidacji uległy: 27 konwenty męskie i 2 żeńskie²⁴. Jednak w dłuższej perspektywie niezwykle istotne dla dalszego funkcjonowania poszczególnych zgromadzeń były skutki ograniczania przyjęć do nowicjatu, jak i wspieranie zabiegów sekularyzacyjnych.

²³ Wysoki urzędnik pruski Friedrich von Schulenburg-Kehnert, który jesienią 1801 r. podróżował po Prusach Południowych, zauważał wyraźny spadek liczby duchownych po klasztorach. W memoriale dla króla stwierdzał, że tylko co 571 mieszkańców departamentu kamery warszawskiej i co 668 poznańskiej pozostaje w klasztorach. Zob. *Eine Denkschrift des Minister Friedrich Wilhelm von der Schulenburg-Kehnert über Südproussen*, „Zeitschrift der Historischen Gesellschaft für die Provinz Posen” 9 (1894) 2, 131-138.

²⁴ P.P. GACH, *Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska*, 41-42.

Monasteries in the Kalisz Department
of South Prussia in
the Karl F. Oswald's Registers
from 1798 and 1805
Summary

South Prussia (*Südpreußen*), a province of the Kingdom of Prussia was created from lands captured by the Hohenzollern monarchy under the Second Partition of Poland (1793). The new province has been divided into three departments (*Kammerdepartament*): Warsaw, Poznań and Kalisz. The secretary of the latter – Karl F. Oswald, on the orders of his superiors, prepared statistical descriptions of the parent department: the years 1798 and 1805. These lists contain a wide range of information about cities, counties, departments (*powiaty*), and finally, administration and justice. They also include a list of monasteries existing in the department. The information contained in the reports allows you to follow the dissolution activities of the Prussian authorities: in the census from 1805, information about houses that were subject to the dissolution, was included.

Słowa kluczowe: Prusy Południowe, Polska, XVIII wiek, Oswald, zestawienie, klasztory, kasaty, Kościół katolicki.

Keywords: South Prussia, Poland, XVIII century, Oswald, registers, monastery, dissolution, Catholic Church.

Bibliografia

I. Źródła

1. Archiwalne

ARCHIWUM GŁÓWNE AKT DAWNYCH W WARSZAWIE

Generalne Dyrektorium Prus Południowych III, sygn. 173; VI, sygn. 3645.

ARCHIWUM PAŃSTWOWE W PIOTRKOWIE TRYBUNALSKIM

Akta miasta Radomska, sygn. 69.

TAJNE PRUSKIE ARCHIWUM PAŃSTWOWE BERLIN-DAHLEM

II HA, Generalne Dyrektorium Prus Południowych III, sygn. 117, 181, 182.

2. Drukowane

Das Jahr 1793. Das Jahr 1793. Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte der Organisation Südpreußens, Hg. R. Prümers, Poznań 1895.

Eine Denkschrift des Minister Friedrich Wilhelm von der Schulenburg-Kehnert über Südpreußen, „Zeitschrift der Historischen Gesellschaft für die Provinz Posen” 9 (1894) 2, 131-138.

Holsche A.C., *Geographie und Statistik von West- Süd- und Neu- Ostpreußen. Nebst einer kurzen Geschichte des Königreichs Polen zu dessen Zertheilung*, Bd. 2, Berlin 1804.

Patent Obwieszczający względem rozporządzeń Justycji Duchownej i Świeckiej w Prowinjach posiadanych dotąd od Korony Polskiej a teraz przez Najjaśniejszego Króla Imć Pruskiego w posesję zabranych województw..., Berlin 16 kwietnia 1793.

Wąsicki J., *Opisy miast polskich z lat 1793-1794*, t. 1-2, Poznań 1962.

II. Opracowania

A [Itman] H., *Protokół o wzajemnym przekazaniu materiałów archiwalnych pomiędzy Polską Rzeczpospolitą Ludową i Niemiecką Republiką Demokratyczną*, „Archeion” 35 (1961), 160-161.

Borkowska M., *Zakony żeńskie w Polsce epoce nowożytnej*, Lublin 2010.

Brich Ch., *Criminalrecht und Criminaljustiz in Süd- und Neustpreussen 1793-1806/07*, Herbolzheim 2006.

Gach P.P., *Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska 1773-1914*, Lublin 1984.

Kosim J., *Okupacja pruska i konspiracje rewolucyjne w Warszawie 1796-1806*, Wrocław 1976.

Kumor B., *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej 1772-1918*, Kraków 1980.

Reiser D., *Lebensraum der Deutschen im Kalischer Land*, Leipzig 1941.

Straubel R., *Biographisches Handbuch der preußischen Verwaltung- und Justiz Beamten 1740-1806/15*, Teil 2 (M-Z), München 2009.

Szymkiewicz S., *Warszawa na przełomie XVIII i XIX w. w świetle pomiarów i spisów*, Warszawa 1959.

Warschauer A., *Die deutsche Geschichtsschreibung in der Provinz Posen*, Poznań 1910 (Sonderabdruck).

- Wąsicki J., *Materiały do położenia gospodarczego wybranych miast departamentu kaliskiego z lat 1793-1811*, „Rocznik Kaliski” 9 (1976), 229-245.
- Wąsicki J., *Opis departamentu kamery warszawskiej z 1802-1803 r.*, „Przegląd Historyczny” 49 (1958) 2, 329-359.
- Wąsicki J., *Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Prusy Południowe 1793-1806*, Wrocław 1957.
- Włodarczyk Z., *Piotrków na przełomie XVIII i XIX w. w świetle zestawień Oswalda*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 6 (2004), 329-339.
- Włodarczyk Z., *Pruska obecność wojskowa w Piotrkowie Trybunalskim (1793-1806)*, „Rocznik Łódzki” 59 (2012), 155-170.
- Zakony męskie w Polsce w 1772 roku*, red. L. Bieńkowski – J. Kłoczowski – Z. Sułowski, Lublin 1972.
- Ziółek E.M., *Między tronem i ołtarzem. Kościół i państwo w Księstwie Warszawskim*, Lublin 2012.